

За стила на отношения и стратегиите на възпитание в ромското семейство¹

Траян Попков

В полето на педагогическата проблематика у нас последните няколко години отбелязват засилен интерес към етнокултурните особености и различия, които се проявяват като макрорамки във възпитанието и обучението на подрастващите. В социален план подобна ситуация свидетелства за стабилни процеси на демократизиране на обществото, за развитие на социалното и личностно мислене по посока на толерантност и уважение на различността между хората от едни или други етнокултурни общности. От познавателна гледна точка тази ситуация е знак за навлизане на педагогическата наука в области, които са слабо проучвани, но знанията за които имат съществено значение както за възпитанието и развитието на отделната личност, независимо от етническата и културната ѝ принадлежност, така и за укрепване на социалния интегритет на обществото като цяло, за неговото хуманизиране и напредък.

Визираната ситуация е твърде благоприятна в изследователско отношение, доколкото полето на непознатото е толкова обширно в проблемното си пространство, колкото и слабо разработвана в дълбочина. Тук, в нашата родна България, живеем заедно българи и роми, турци и евреи, мохамедани и арменци и пр., а толкова малко всеки от етносите² знае за различното и общото в педагогическите

¹ Публикувано в сб. *"Ромското дете и неговата социализация"*. Благоевград, 2003, с. 53-71.

² Има основание мнението, че българите, като доминиращ етнос, не проявяват интерес към културата на други етнически групи, които живеят в родината ни, особено по интерес на ромите. "Като подценява и не признава културно-историческите различия на ромите, мнозинството и днес цели духовното обезличаване на общността и в крайна сметка – асимилацията ни" – твърди Й. Нунев (Нунев, Й. 1999. Съвременни проблеми на етнокултурната идентификация на ромите. – Отвътре. Андрал. Inside, 1999, № 2, с. 11). Подобни твърдения нерядко се основават най-вече на битови впечатления от всекидневна практика на нетолерантно отношение. Но на същото това ниво има и достатъчно примери за негативно отношение на роми към българи, както и за прекрасни отношения между тях: "... тя (сестрата – б.м. Тр. П.) избягала с едно момче, българче. След това те (майката и бащата – б.м. Тр. П.) години наред не ѝ проговориха, защото той не бил от нашата черга" (Пашова, А, 2002. Толерантност в различността. Бл., с. 249); "пътувала съм с българи, които са ме приемали нормално, дори бих казала много внимателно" (пак там, с. 147). "В кварталното училище няма дискриминация" (Михайлов, Д. И др. 2001. Комуникация в ромските общности, с. 44).

ценности и цели на другия етнос; за неговите възпитателните традиции и практики, съответно за педагогически постижения и проблеми.

Ако фокуса на вниманието се насочи към ромската етническа общност, прегледът на педагогическите публикации показва, че сред най-често дискутираните проблеми попадат етнокултурните аспекти на образованието на подрастващите от тази общност. Изтъква се, че сред нея е висок относителния дял на неграмотността, която се оказва изключително сериозна бариера пред социалната интеграцията на ромското население – високата неграмотност е свързана с ниска трудова заетост, респ. с висока бедност, която пък впоследствие се оказва причина за рано напускане на училище от децата-роми. И така кръгът се затваря: слаба трудова заетост – висока бедност – ранно напускане на училище – ниска грамотност – ново равнище при ново качество на слаба трудова заетост, вече не само по икономически причини и т.н. Често се обсъждат проблеми с ограмотяването на децата-роми, постъпващи в първи клас или с издаването на учебни пособия за тях. Сериозно се дискутират въпроси, отнасящи се до асоциалното поведение на ученици от ромската общност и пр. На този фон прави впечатление, че липсват публикации за възпитателните практики в ромското семейство. В същото време изследването им е от значение и е необходимо за съобразяване на възпитанието на подрастващите роми както в семейството така и в училището с етнокултурните особености на ромската общност, което в крайна сметка е твърде важно и за успешната социална интеграция на подрастващите в условията на етнокултурна толерантност.

При тези изходни условия в настоящата работа се представят и анализират резултати от емпирично изследване на семейното възпитание в ромската етнокултурна общност. Резултатите са получени през м. Август 2002 година при изс-

Всъщност признаването на етнокултурните различия и толерантността към тях е въпрос на *взаимност*, която културно и икономически *се доказва и се възпитава с усилията на всяка от страните*. В условията на *законово гарантирано равноправие на етносите* настойчивите вербални *претенциите* на която и да е етническа общност за *дължима толерантност* от страна на другите е вид признание на същата тази общност, че ценностно-културно и икономически тя не прави достатъчно енергични насрещни крачки за практическо доказване на своята етническа самобитност в отношенията си с останалите етноси.

ледване на случайно подбрани 10 роми-родители³, от които 9 са жители на гр. Благоевград, махала “Предел” и са от контингента на службата за социално подпомагане⁴ в града. Всички те са безработни. Едно лице е от гр. Берковица и по време на проучването продава боровинки на пазара в Благоевград. По възраст разпределението е следното: от 21 до 30 години са 5 лица, от 31 до 40 – 3 и от 41 до 50 години са 2 лица. Неграмотните са 3 лица (съответно на 24, 31 и 33 години); 2 са със завършен 3 клас, по един човек от извадката има завършен 4, 5 и 7 клас, а с основно образование (8-и клас) са две лица. Прави впечатление, че неграмотните са млади хора. По думите на социалния работник от службата за социално подпомагане Росен Китанов, новите неграмотни сред ромите са “деца на демокрацията” – родителите са обхванати от безработицата и пътуват насам-натам в търсене на препитание, а децата им, оставени без надзор и материални средства, рано напускат или въобще не посещават училище. В следствие те рано създават семейства и то с много деца, които също са изложени на рисковете на немотията и неграмотността. Всички изследвани лица имат деца, които учат в началното училище и данните, получени от тях визират, възпитанието на детето именно в тази възраст.

Предмет на проучване е проекцията на *стила на лични отношения* на изследваните родители-роми към техните деца от начална училищна възраст върху избираните от тези родители *стратегии на възпитание*. Понятието в случая означава система от основополагащи ценности и цели на възпитание, които направляват родителите както в избора на решаваните стойностни възпитателни проблеми, така и в избора на основните ресурси за постигане на желаните възпитателни резултати⁵. Те са избрани за предмет на изследване, защото в тях в личностно-концентрирана форма присъстват основните компоненти на възпитателния процес, а и защото отразяват цялостното виждане на родителите за възпита-

³ Изследваната извадка е малка по обем (Клаус, Ебнер) и не позволява да се правят ангажиращи изводи за семейното възпитание в цялата ромска общност в града. Въпреки това обаче те имат значение доколкото поставят проблема и са сигнал за по-нататъшното му проучване.

⁴ Тук е мястото да благодаря на г-н Александър Балев, началник на службата за социално подпомагане в гр.Благоевград, и г-н Росен Китанов, сътрудник в същата служба, за добронамереното отношение и съдействие при организирането и осъществяването на теренното проучване.

⁵ Попков, Тр., 2002. Ценностните ориентации на родители в избора на стратегии на семейно възпитание. Автореферат. С, с. 10

нието на децата им. Това обаче не означава, че е задължително стратегиите на възпитание да се осъзнават от субектите им. Важен мотив за избора им е и фактът, че те са малко изследван обект, особено що се отнася до битието им в ромската общност.

В изследването се различават три възпитателни стратегии – *либерална, авторитарна и сътрудничество*. При първата възпитателят се дистанцира от помощ в развитието на личността, предоставяйки ѝ възможност за свобода на действие. На практика се наблюдава отказ от педагогическо взаимодействие или свеждането му до възможно минимални граници. При авторитарната стратегия родителят избира целите и средствата на възпитание според своето виждане за доброто на детето и за начините на възпитаването му. Той проявява висока активност и настойчивост в преследване на педагогическите си намерения и се стреми изцяло да контролира ситуацията по възпитанието на детето. При сътрудничеството възпитателят се съобразява с личността на детето при избора на целите на възпитание, а също така методите и средствата при педагогическата си намеса.

Понятието *“стил”* предава особен *клас интегрални свойства на личността, които характеризират индивидуалните предразположения към съответен тип действия и поведение и социално адекватните начини и средства на реализиране на мотивите и целите на това поведение*. В дейностен план В. С. Мерлин вижда в стила целесъобразна система от взаимно свързани действия, който максимално отговарят на индивидуалните особености и в този смисъл *“стилът на дейност не може да бъде неправилен”*, неправилни са само конкретните действия⁶. Бидейки подвластен на индивидуалните особености и възприет именно като *“правилен”*, стилът действа като *“самостартираща”* се програма, която гарантира последователност на личността в поведението ѝ, и като такава е сред гарантите за целостта на личността. Ето защо изследването на характеристиките на стила на лични отношения на изследваните с техните деца е в действителност опознаване на трайни и съществени личностни условия, при които протича възпитанието на подрастващите в ромското семейство.

⁶ Мерлин, В.С. 1986. Очерк интегралного исследования индивидуальности. М., Педагогика, с. 166-167.

При съпоставката изпъква значимата роля на релацията стил на лични отношения – стратегии на възпитание. Ако в стила на лични отношения се проявяват относително неизменни личностни индивидуално-психологически черти на действие на родителите като възпитатели, в стратегиите на възпитание е заложено съзнателното начало на педагогическата дейност – изборът на основните цели и средства на възпитание се съобразява със социалните условия, с индивидуалността на възпитаника и качествата на възпитателя. Тъй като стратегията на възпитание се основава на ценностните ориентации, подобно на стила, тя съдържа “по подразбиране” основни смислови решения на педагогическите цели и задачи. Така в срещата *стил на лични отношения-избор на стратегии на възпитание* се проявяват сложни и противоречиви личностни предпоставки на възпитанието.

Методиката на изследването⁷ представлява стандартизирано интервю на изследователя с лицата от извадката. То има две обособени части – първата част включва адаптиран авторски вариант на теста на Томас⁸ за проучване на стила на взаимоотношения родители-деца в ромското семейство. Стилът на взаимоотношения родители-деца в приближение е социално-психологически еквивалент на стратегиите на възпитание. А тестът на Томас е избран не само защото е признат и проверен познавателен инструмент, а и защото резултатите от него могат да бъдат основа за проверка на авторската методика за изследване на стратегиите на възпитание.

За да се разкрие родителския избор на стратегии на възпитание, в методиката на проучването отново бе включено затворено интервю с всеки от изследваните лица. То съдържа система от въпроси, които обхващат педагогическите позиции на родителите по отношение на: смисъла на възпитанието, настойчивостта в преследване на педагогическите намерения, виждането на родителите за личността на детето, позициите им в общуването с него, отношение към методите на възпитание и към дейността натовареност на възпитателното взаимодействие. Отговорите по него не са взаимно изключващи

⁷ Виж Приложение № 1 в края на материала.

⁸ Тест К. Н. Томасал В: Гришин, В. В., Лушин, П. В. Методики психодиагностики в учебно-воспитателном процессе. М., 1990, с. 58-61.

се, а се оценяват от изследваните по скала от минималните 0 до максималните 5 единици.

Избран е този вариант на проучване на стратегиите, защото той позволява на изследваните лица да не подхождат към компонентите ѝ по метода на изключването и противопоставянето на едни отговори на други, а да покажат пълнота от педагогически позиции, проявяващи се с различна интензивност. Рискът пред него е съдържащата се възможност за некритичност, т.е. изследваните да дават максимални или минимални балове по всички отговори на даден въпрос.

Изходните резултатите от изследването върху стила на лични отношения, проведено чрез теста на Томас, са представени в следната таблица:

Таблица № 1
Изходни данни за стилове на взаимоотношения "родители-деца"⁹

Съпротивление	N	Сътрудничество	N	Компромис	N	Избягване	N	Приспособяване	N
3а	0	2б	6	2а	4	1а	2	1б	8
6б	4	5а	2	4а	4	5б	8	3б	10
8а	0	8б	10	7б	9	6а	6	4б	6
9б	9	11а	9	10б	7	7а	1	11б	9
10а	2	14а	1	12б	4	9а	1	15а	6
13б	7	19а	3	13а	3	12а	6	16а	3
14б	9	20а	1	18б	8	15б	4	18а	5
16б	7	21б	4	20б	9	17б	9	21а	6
17а	2	23а	6	22а	6	19б	7	24а	5
22б	4	26б	6	24б	5	23б	4	25б	6
25а	4	28б	6	26а	4	27а	8	27б	2
28а	4	30б	8	29а	3	29б	7	30а	2
Сума	52		62		66		63		68

Представени в рангова редица, получените резултати показват наредбата на предпочитаните стилове на взаимоотношения родители-деца в семейството.

⁹ В колоните от стиловете са посочени въпросите от теста на Томас, които се отнасят до дадения стил, а редом до тях, в колоната означена с №, са посочени количеството отговори.

Таблица № 2
Ранжиране на стиловете на взаимоотношения “родители-деца”

Ранг	Стилове	Бал
1.	Приспособяване	68
2,5	Компромис	63
2,5	Избягване	63
4.	Сътрудничество	54
5.	Съпротивление	52

Правят ясно впечатление два факта – приемането на стила “приспособяване” и категоричното отхвърляне на стила “съпротивление”, който заема последно място в ранговата редица.

Лидерска позиция в ранговата редица заема стилът “приспособяване”. При него родителят разчита на техники като: *жертва* себе си в името на детето, изтъква на позицията, по която има *съгласие* между него и детето, *успокоява* на детето в името на добрите отношения, *внимателно* разговаря по възникнали проблеми, *уважава* позицията на детето. Този стил свидетелства за желание на извадката от родители не само да се съобразяват в отношенията си с личността на детето, но и максимално да бъдат в негова помощ. В това си желание те до такава степен “скъсяват дистанцията” между себе си и формиращата се детска личност, че пренебрегват ролевата с позиция, а с това и нормативната ѝ регулация. Последните не могат да не са за сметка на загуба на родителски авторитет и възможности да се подпомага личностното развитие на подрастващите.

Характерно за стила “съпротивление” е, че родителите се опитват да наложат позицията си над тази на детето. Такова се реализира чрез техники, които разчитат на пряка *власт* на родителското мнение, упоритост, *настойчивост* в преследване на целите си, защита на *правотата* на родителската си позиция, *убеждаване* на детето в собствената родителска правота, изразяване на *увереност* в собственото решение. В оценъчен план отхвърлянето от изследваните на този стил заслужава одобрение, доколкото неговите негативи са именно в предизвикване на *насрещна съпротива* от страна на подрастващите, която расте с възрастта на детето, с натрупване от негова страна на опит, на физически и интелектуални сили.

Сравнението показва слабо и незначително дистанциране от стила “съпротивление” на фона на отношението към стила “сътрудничество”, чието съдържание е полярно противоположно на това на първия стил. Баловата пропорция в прякото съпоставяне на изборите изразява срамежлива подкрепа за сътрудничеството – 13:17.

На какво се дължи това леко отбягване на авторитарния стил? При наличните данни и малка извадка не може категорично да се мисли, че то е плод на съзнателен избор. На фона на близостта в прякото съпоставяне на баловете и устно споделяната от извадката родители безрезервна привързаност към децата, по-скоро може да се мисли, че разграничаването от авторитарния стил и подкрепата за стила “сътрудничество” са по-скоро плод на емоционално отношение, отколкото на последователно промислена родителска позиция. Съмнително е също така доколко властовия тип отношения между тези родители и техните деца се изграждат осмислено и последователно.

За стила сътрудничество са типични техники като: отчитане на *интересите и чувствата* на детето, търсене на *подкрепа* от детето по намиране на решения на възникнали проблеми, *баланс* между детските и родителските *задължения*, директно и внимателно *обсъждане* на тези проблеми. В оценъчен план този стил носи най-много дивиденди на родителите във взаимоотношенията им с децата. Въпреки това обследваните родители-роми поставят стила на предпоследно място в ранговата редица. На какво се дължи тази особеност? Впечатленията от устните разговори с изследваните лица навеждат на мисълта, че при тях е силно влиянието на емоционалното отношение към детето и слабо развито рационалното такова. В оценките си те се мятат от безрезервно приемане на детето с готовността да направят всичко възможно за да му “угодят” до пълната увереност в правото си лично да взимат на всяка цена “правилните” за детето решения. А стилът на сътрудничество предполага вътрешна личностна балансираност и последователност, които при изследваните лица слабо се наблюдават.

Подкрепа за казаното донякъде може да се открие в съпоставката на стиловете “избягване” и “сътрудничество”. Тя показва, че в цялост има определено разграничаване в позициите на (63:54 бала) в подкрепата за първия стил. При директното съвнение на отговорите картината е аналогична – съотношението в бало-

вете е 19:11. Може да се приеме, че има по-изразено предпочитание към стила “избягване”. Тази нагласа напомня за желание на родителите от извадката да не предизвикват проблеми между себе си и децата, но също така и за определен отказ от ролята си, предполагаща взимане на решения, които не винаги са разбираеми за децата и харесвани от тях, в следствие на което идват и неминуемите напрежения в отношенията.

Стилът “избягване” разчита на техники като даване възможност на детето да поеме определена *отговорност*, избягване на възможностите за *напрежение* в отношенията с децата, стремеж за емоционално *успокояване* на детето, *отлагане* назад във времето на решенията по възникнали проблеми.

Еднаква престижност със стила “избягване” има стилът “компромис”. Основното намерение тук е да се балансира между детските интереси и желания и родителските намерения, а основният проблем – да се намери мярата на баланс. Взаимоотношенията родители-деца се градят на техники от рода на: *щадене* на чувствата на детето, *отстъпки* пред детето в *замяна* на постигане на определени родителски намерения, *баланс* между изгодите и загубите за двете страни (родители и деца), *убеждаване* на детето да направи *отстъпка* от позицията си.

Близостта в ранговите позиции и съдържанието на двата стила показва, че при тази извадка от лица има стабилно предпочитание към тях. Има основание да се мисли, че те “избягване” и “компромис” диктуват “модата” на стил на взаимоотношения при изследваните родители-роми.

Наличните данни за тази малка извадка позволяват да се мисли, че е налице определена поляризация на стиловете на взаимоотношения родители-деца: на единия полюс са “съпротивление” и “сътрудничество”, на другия – “компромис”, “избягване” и “приспособяване”. Последните три стила набират 65 % от възможния за присъждане бал. Това още веднъж напомня, че *при проучваната извадка от роми стилът на отношенията родители-деца изглежда е доминиран от кратката*, а може би даже от твърде *кратката междуличностна дистанция*. Зад нея прозира желанието на извадката от родители да изгражда отношения, които щадят децата им, но крият и много сериозен риск да загубят ролята си на родители и помощници в личностното развитие на подрастващите. Колкото и парадоксално да е, тази родителска загриженост в случая се трансформира като *стил на*

отношения, който избягва личното родителско влияние и лишава подрастващите от така нежните поведенчески им ценностно-личностни опори.

Ако скъсената дистанция, емоционалното щадене и избягването на децата изграждат основната социално-психическата доминанта в стила на отношения родители-деца, пита се кои са педагогическите стратегии, към които се насочват родителите-роми от изследваната извадка? В какви отношения в случая се намират стил на отношение и стратегии на семейно възпитание?

Получените данни (Таблица № 3) показват, че на смислово равнище извадката от родители предпочитат възпитателната стратегия, основана на принципа "строго, но сигурно и справедливо" – една по-мека разновидност на авторитарна възпитателна стратегия. С незначителна разлика втори ранг се заема от стратегията "сътрудничество" – принципът е "Рамо до рамо, ръка за ръка". Тази малка разлика свидетелства за напрежение в избора на възпитателна стратегия. С еднакъв бал на трети-четвърти ранг се нареждат стратегията на възпитание "опека", представена от принципа "Бдя над децата като орлица" и авторитарната – "Тук се слуша мойта воля...". Най-слабо е изразена подкрепата за един вариант на либералната стратегия на възпитание, представена като оставяне на децата на самотек или дистанциране от проблемите, които възникват при възпитанието на децата ("Децата ми са волни птички").

Таблица № 3 (Q13)
Основни педагогически стратегии

Ранг	Основни педагогически принципи	Среден бал
1.	"Строго, но сигурно и справедливо"	4,88
2.	"Рамо до рамо, ръка за ръка"	4,77
3.	"Бдя над децата си като орлица"	4,11
4.	"Тук се слуша мойта воля..."	4,11
5.	"Децата ми са волни птички"	3,22
6.	"По-далеч от напрежението с децата"	3,22

Вижда се, че на стила на междуличностни отношения, доминиран от "къса" дистанция, от желание за изразена емоционална близост с детето, изследваните родители-роми отговарят с една смесена ориентация към авторитарна възпитателна стратегия и сътрудничество, която ориентация не улеснява детето в педагогическите си послания към него. Най-малко се цени либералната стратегия

на възпитание, което е изненада на фона на външно наблюдаваното либерално отношение на ромите към децата им. Налага се и извода, че в педагогически план този “близък” тип отношения не винаги отвеждат към либерална стратегия на възпитание, а по парадоксален начин се трансформира в стратегия за власт и опека над децата, доминирана именно от желанието за закрила. Вероятно проявите на педагогическа авторитарност са твърде своеобразни и едва ли има покритие между традиционно влаганя смисъл и действителното разбиране за авторитарност при изследваните родители. Доколкото втори ранг заема стратегията сътрудничество, може да се мисли още, че тя е вярно избраната възпитателна стратегия, подкрепена от близки междуличностни отношения между родители-роми и деца. В цялост обаче на смислово равнище има изразено напрежение между стила на близки отношения и заявеното предпочитание към авторитарна стратегия на възпитание. Неговите педагогически проекции се изразяват в *трудности за детето при разчитане на сигналите, които лично и педагогически отправят към него родителите.*

Попитани за *педагогическата позиция*, която заемат при възпитанието на децата си (Q6), изследваните родители-роми посочват, че предпочитат такава, която изразява разбиране и подкрепа за детето и от негова страна. Това издава нагласа за зачитане на личността на детето, за доверие в него и очакване за двустранно сътрудничество. На кратка балова дистанция втори ранг заема позиция, разчитаща на пълен контрол над детето, която е типична за авторитарната стратегия на възпитание. И тук на последно място е поставена позицията, присъща на либералната възпитателна стратегия. Тези факти отново напомня за сериозната конкуренция между двете полюсни стратегии на възпитание – сътрудничеството и авторитарната, а от друга страна изтъква противоречието между доминираща стратегия и заявената на стилово равнище скъсена дистанция родител-дете. Но то само на пръв поглед изглежда неразбираемо. Изглежда при изследваните родители-роми емоционалната близост и желанието за щадене на детето в педагогически план водят до *напрежение* между доверието в личността на детето и готовността за свърхопека над него; води до проява в значителна доза на родителска власт и автоританост, но разбирани като “правилна форма” на грижи за детето.

От друга страна, какво е, според тези родители, мнението на децата за педагогическата позиция, която заемат те като възпитатели? Отговорът на този въпрос е представен в таблица № 4.

Таблица № 4 (Q8)
Педагогическа позиция на родителите

Ранг	Педагогическа позиция	Среден бал
1	Проявяват възпитано поведение	4,44
2	Вземат личен пример от родителите си	4,22
3	Съчувстват на родителите си	4,11
4	Работят достатъчно с родителите си	3,77
5	Страхуват се от родителите си	3,22
6	Превъзхождат в знания родителите си	2,33
7	Пренебрегват родителите си	1,11
8	Чувстват се лишени от внимание	0,55

Тези данни позволяват да се мисли, че изследваните родители-роми са твърде удовлетворени от резултата, които е получен като отговор от страна на възпитаваните от тях деца. Забелязва се голямата увереност в значението на вниманието, отделяно за децата – тези родители са най-малко на мнение, че децата им се чувстват лишени от грижи и внимание. В позитивен аспект тази удовлетвореност означава хармония между родителските педагогически очаквания и резултатите, които в действителност са налице и сигурност в бъдещите педагогически намерения. В диагностичен план обаче тя може да изразява и принизени педагогически критерии за възпитаност на децата. При демонстрираната на стилово равнище “къса” дистанция в междуличностните отношения с детето, заявената педагогическа удовлетвореност може да е и един вид “оправдано примирение” с реалността, продиктувано от високата ценност на детето в семейството. Според тези резултати може да се мисли, че изследваните родители-роми изпитват определени притеснения от евентуалното превъзходства на децата им над тях самите в областта на знанието. Но какви са педагогическите последици за отношението на тези родители към училището и образованието на децата им, не може да се каже, тъй като няма данни по този въпрос. Като цяло приведените резултати свидетелстват за определено рефлексивно-педагогическо отношение на изследваната извадка от родители-роми към избора на педагогически стратегии. Те обаче дават основание да се

мисли и за проблеми в критериите за оценка на педагогическата резултативност от избраните стратегии на възпитание, още повече на фона на заявения стил на междуличностни отношения.

Какви *методи на възпитание* изпълват съдържанието на избраните стратегии на възпитание в семействата на изследваните роми?

Таблица № 5(Q2)
Методи на възпитание

Ранг	Методи на възпитание	Среден бал
1.	Разказ	4,67
2,5.	Разговор	4,56
2,5.	Поощрение	4,56
3,5.	Изисквания	4,44
3,5.	Личен пример	4,44
6.	Съревнование	4,00
7.	Възпитателни ситуации	3,78
8.	Упражняване	3,67
9,5.	Наказания	3,56
9,5.	Игра	3,56
11.	Поръчения	3,22
12.	Дискусии	2,11

Очертава се, макар и в лека степен, известно доминиране на групата на вербалните методи. Те имат потенциал за убеждаване на възпитаниците и по този начин за снемане на императивността на възпитанието, но от друга страна крият опасност от вербализъм, от подценяване на дейностното сътрудничество между родители и деца във възпитанието. Поощрението е метод, ориентиран към стимулиране на поведението и се допълва с методи, които са насочени към организиране на дейността на подрастващите (изискване и личен пример). В цялост доминиращите групи методи издават определена педагогическа мисловност, която разчита на възможността родителят да заема активна позиция във възпитанието на децата. Иначе казано скъсената междуличностна дистанция, типична за стила на междуличностни отношения, в този случай не се манифестира за сметка на пренебрегване на педагогическите функции от страна на извадката от родители-роми.

При *успехи на детето* (Q11) тези родители предпочитат най-вече да споделят емоционално успехите му, да го насочват към по-висока цел, да

оценяват вложения от него труд и да го подкрепят материално. Най-малко се приема подминаването на неговите успехи и незаинтересованото отношение към тях. Налице са основания да се мисли, че високата ценност на детето при тези родители се проявява в подчертано внимание към успехите му. Те търсят подходящи похвати да го подкрепят в постигането на по-високи такива, които, с редки изключения, като цяло са подходящо подбрани.

При *провинения на детето* (Q7) изследваните предпочитат следните похвати: а) да прощават, защото го обичат; б) да искат обещание, че постъпката няма да се повтаря; в) да разговарят за причините, довели до провинението; г) да помагат на детето да разбере постъпката си. Лишаването на детето от внимание и обич, както и либералното отношение към провинението са на последните места в ранговата редица. Доминиращите похвати на действие на родителите от извадката при детските провинение свидетелстват за внимателно, щадящо отношение към детето, но и за известна шаблонност, а непрестижните методи говорят и за високата им педагогическа ангажираност.

Сравнението показва сложна смесица на предпочитаните от родители похвати при постижения и провинения на детето. Те носят в себе си нагласи за емоционално-рационално-вербален тип педагогическо поведение, които се разполага между сътрудничеството и либералната стратегии на възпитание.

За изясняване на ориентацията към една или друга възпитателна стратегия са от значение както методите, така и *съвместните дейности*, в които заедно с родителите са включени и подрастващите. Чрез тях подрастващите не само усвояват определени умения за дейност и овеществяват своите способности, но и си предават ценности и съвместно удовлетворяват потребността си от постижения, което е важно за изграждане на ценностно-ориентационно единство между родители и деца. Затова в изследването се обръща внимание и на тях, като получените резултати са обобщени в таблица № 6.

Таблица № 6:
 Дейността на товареност на предпочитаните възпитателни стратегии
 (Q3)

Ранг	Дейности	Среден бал
1.	Гледане на телевизия	4,89
2.	Обсъждане на семейни проблеми	3,56
3,5	Работа в домакинството	3,33
3,5	Излети сред природата	3,33
5.	Подготовка на уроци	3,22
6.	Ремонти и поправки	3,11
7,5	Игри	3,00
7,5	Разговори за историята ни	3,00
9.	Четене на книги, списания	2,44
10,5	Спортуване	1,33
10,5	Обсъждане на мода, филми, политика	1,33
12.	Гледане на кино, театър, концерт	0,89

От таблицата е видно, че над всички дейности доминира съвместното гледане на телевизия. Дейността е от сферата на комуникацията и духовното възпроизводство¹⁰ и е с ясно изразен развлекателен характер. За да се разбере значението ѝ в избираните стратегии на възпитание, важно е да се отчете и това, че изследваните родители не намират за нужно лично да общуват с децата си по повод на едни или други телевизионни предавания, а също така и че слабо са застъпени други културно-развлекателни дейности. Може да се мисли, че доминиращата дейност е от пасивно-рецептивен тип и не ангажира педагогически тези родители, което стеснява възможностите ѝ за въздействие върху преднамереното развитие на личността. Следващите в ранговата таблица дейности са от различни социални сфери и изразяват определени лични ангажименти на родителите към децата. Те са с по-висока дейностно-преобразуваща ангажираност на подрастващите и родителите и в този смисъл изразяват по-ясни конструктивни възможности за влияние върху развитието на подрастващите. Прави впечатление и обстоятелството, че съвместното четене на книги или списания, съвместното спортуване, обсъждане на различни въпроси от областта на киното, модата, политиката или пък съвместните посещения на кино,

¹⁰ Вж Михайлов, Ст. 1982. Обществото като социологическа система. В: Социологически студии, с. 11-64

театър или концерти са с ниска престижност. Обяснението е свързано с ограничените материални възможности на изследваните родители (те са безработни и разчитат на социални помощи) и ограничените им духовни потребности. Може да се мисли, че в доминиращите съвместни дейности по-скоро властва силата на социалната ситуация, отколкото педагогическото намерение.

От гледна точка на *реверсивната събитийна натовареност*¹¹ се оказва, че за изследваните родители най-силно с детето се свързват моментите, когато то е поощрявано, когато е имало съвместни щастливи преживявания, а също моментите на съвместна домакинска работа и на оказана на детето помощ. Най-слаби са оценките за събития, свързани с пререкания с детето или с наказването му. Вероятно за тези лица това са екзистенциално най-силните преживявания и затова са останали дълготрайно в спомените им. Те издават здрава емоционална връзка на родител и дете. Но са и здрава основа за изграждане на увереност у родителите в избраните възпитателни стратегии. Ако възпитанието по принципа “Строго, но справедливо и сигурно” и “Рамо до рамо...” са предпочитаната стратегия, то поощрението и помощта за детето, щастието му и съвместната работа в домакинството, говорят за удовлетвореност от възприетите възпитателни стратегии с стимулират родителите в правилността от избора на тези стратегии.

Общуването на родителите с подрастващите също е част от дейността ангажираност на семейното възпитание. На него изследваните лица гледат като на възможност за: а) поучаване на децата си, б) разтоварване от напрежението на всекидневието, в) взаимно опознаване и разбиране и г) контрол над детето. Видно е, че сред доминиращите позиции прозира желание за назидателност, но и за педагогическо осмисляне на общуването, макар донякъде и в императивен аспект. Общуването освен това е твърде ясно подкрепено от общочовешко, хуманно отношение към него и заслужава положителна оценка.

В по-общ план очертаващата се картината за системата методи-дейността натовареност за избраните стратегии на семейно възпитание не е безпроблемна

¹¹ Понятието “реверсивна събитийна натовареност” предава онези съвместни събития, които са се случили на родителя и детето и които са най-трайни в съзнанието му, респ. имат най-голямо значение за родителя и затова най-често ги свързва в съвместното си с детето битие. На житейски език казано, това са най-силните и трайни спомени, които родителя има от дейността си с детето.

в няколко аспекта. Първо, защото предпочитаните методи на възпитание са дейностно непълно натоварени, а и се пренебрегват методи, които имат потенциал за организиране и мотивиране на дейността на децата и за преодоляване на императивните моменти във възпитанието (играта, разговорите, упражненията). Явно, възможностите на тези методи не се използват пълноценно. Второ, дори и да се приеме за истина високата оценка на родителите за отговора на подрастващите спрямо избраните от тях възпитателни стратегии, налице са изкушения да се мисли, че резултатите, които тя отразява, са продукт и известната стихийност в съвместно-дейностната ангажираност на възпитателното взаимодействие.

Настойчивостта на родителите в осъществяването на възпитателните намерения е важен индикатор както за отстояването на поставените цели, така и за склоността към авторитаризъм. Ето защо в изследването е отделено внимание и на нея. Какво показват получените резултати?

Според данните изследваните лица са твърде склонни да имат пълен контрол над ситуацията, в която се осъществява възпитанието на децата им (x ср. = 4,78). На второ-трето място те отдават предпочитание на съобразяването с мнението на детето при решаването на определени педагогически задачи (x ср. = 4,33), взаимното доверие (x ср. = 4,33) и непременното постигане на педагогическите си намерения (x ср. = 4,22). Най-слабо се визира ситуацията, при която детето проваля педагогическите усилия на родителите (x ср. = 2,33), т.е. то се оказва носител на авторитарност или на деструктивност. При това положение е очевидно, че относно настойчивостта в осъществяването на педагогическите намерения при изследваните лица се конкурират позиции, издаващи намерения за придържане към авторитарна стратегия на възпитание и сътрудничество.

В заключение може да се посочи, че при изследваните родители-роми и налице висока ценност на детето в семейството и тя се проявява в междуличностните отношения във формата на скъсената дистанция. На нея отговаря възпитателна ориентация, която в цялост е под силно напрежение между сътрудничеството и авторитарната стратегии на възпитание. Доколкото тази дистанция води до размиване на ролите и на регламентацията в отношенията, тя се съпровожда от напрежение в избора на подходяща възпитателна стратегия. Конкуриращите се алтернативни стратегии на възпитание

при изследваните родители-роми са трудни за осмисляне поне по две причини: образоваността им и характера на отношенията им към детето. В крайния резултат може да се очакват значителни проблеми при възпитанието на подрастващите.